

**ПОВІСТЬ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «ГУСИ-ЛЕБЕДІ ЛЕТЯТЬ»
КОНТЕКСТІ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

У статті обґрунтовується твердження про те, що Михайло Стельмах — насамперед глибоко народний, а не радянський письменник. Також розглянуто його повість «Гуси-лебеді летять» з точки зору народної творчості й педагогіки, зокрема — значення родинних цінностей, зв'язку поколінь, філософського ставлення до життя, духовного розвитку, трудового та розумового виховання тощо.

Ключові слова: Михайло Стельмах, повість «Гуси-лебеді летять», народна педагогіка.

За словами сучасного письменника Віктора Баранова, спадщина Михайла Стельмаха, попри те, що офіційно належить до «радянської» літератури, є народною у найширшому розумінні цього слова [2, с.2]. Зрештою, навіть радянські видання творів Михайла Стельмаха мушили визнавати, що, крім того, що письменник славить «комуністичну партію, яка здружила радянські народи у велику ленінську сім'ю» [1, с.4], він ще й «захоплюється збиранням усної народної творчості: пісень, казок, легенд, прислів'їв та приказок» [1, с.4] і що народна творчість для нього була «благодатним ґрунтом» [1, с.4].

Що ж до повісті М.Стельмаха «Гуси-лебеді летять...», на якій ми, обмежені площею і часом, вирішили зупинити свій уважніший погляд, то її цілком справедливо можна назвати енциклопедією якщо не народознавства, то, принаймні, українського дитинознавства й народного виховання.

Вже на початку твору, в словах Михайликового дідуся про те, що «скресне крига на ріках та озерах, розмірзнетесь сік у деревах, прокинеться

грим у хмарах, а сонце своїми ключами відімкне землю» [5, с.20], відчувається зачин величної поеми дитинства, писаної на красі народної пісні і традиції, на живлющій силі рідної землі, на споконвічному славетному єднанні старшого й молодшого поколінь.

Протягом всього наступного тексту повісті дотримано такої ж поетичності, часом — і гостроти українського слова: «Далеко наперед ви пустили кури...» [5, с.55], «Іноді навіть за довгий язик буває сяка-така нарізка на іншому місці» [5, с.55] тощо.

Численні приказки, прислів'я, що ними пересипано твір, на перший погляд, не завжди мають спорідненість із вихованням, проте всі вони так чи інакше формують душу малого хлопчика, благотворно впливаючи на його естетичне, моральне, патріотичне виховання.

Чи не найбільшої цінності в повісті набирає РОДИНА, традиційна українська сім'я з її повагою до старших, до Матері, до авторитету Батька, з її рівноправністю чоловіка й жінки (це яскраво бачимо на прикладі подружжя дідуся й бабусі, а також — матері й батька Михайлика). Родина, в якій першопочатком і завершенням усього є Любов.

Рядки про бабусю й дідуся озвучують народний ідеал сімейних стосунків:

«Гай-гай, уже й життя минуло їхнє, та й досі мої старі жили, як молодята: не тільки на людях, а й поміж собою вони увесь вік були делікатні, уважні, привітні.

Уміли шанувати і добрих людей, і мовчазну скотину, і святу працю, і святий хліб, тільки не вміли шанувати свого здоров'я» [5, с.140].

Мимоволі згадуються тут не лише мудрі народні прислів'я на кшталт: «Найкраща спілка – чоловік і жінка», «Сім'я міцна – горе плаче» [3, с.68], – але й власне життєве кредо письменника. За словами його приятеля — поета Миколи Сома, Михайло Панасович і в останні роки свого життя будував плани на майбутнє, а на зауваги дружини про його тяжку недугу, жартував: «Е ні, народ каже по-іншому: «Вмирати вмирай, а жито сій!» [4, с.5]. Адже те

жито знадобиться як не тобі, то майбутнім поколінням. Чим не приклад глибинної мудрості й самопожертви?

Втіленням і носієм цієї любові є найменший представник роду — хлопчик Михайлик. Протягом усього твору ми спостерігаємо варту подиву єднання двох сердець — Михайлика і його діда Дем'яна. «У мене такими онуками не поле засіяно!» — цей вислів діда найкрасномовніше виказує всю його пошану до онука.

Ставлення старого до хлопчика майстерно балансує на межі, яка відділяє сліпу любов, бажання в усьому догодити внукові («Що попросиш, те і зроблю...» [5, с.60], як-от у випадку з вітрячком, що його дідусь змайстрував як іграшку), від прагнення виховати хлопця мужнім і терплячим, справжнім чоловіком. Дід, приховуючи ніжність, часом дозволяє собі й покепкувати з малого («Що, що, надзигльований?» [5, с.7]), і приструнити, якщо це потрібно для загальної користі справи.

Як у кращих зразках народних переказів, саме дідусь прилучає Михайлика до таємниць Всесвіту:

«От і принесли нам лебеді на крилах життя. [...] Якоїсь доброї години гляне сонце зі свого віконечка вниз, побачить, що там і земля, і люди, і худібка, і птиця помарніли і скучили за весною, та й питає місяця-брата, чи не пора землю відімкнути? Місяць кивне головою, а сонце усміхнеться і на промінні спустить у ліси, у луки, у поля і на воду ключі, а вони вже знають своє діло!» [5, с.7].

Цими розповідями про лебедів, а також про зорі, про життя на небі дідусь закладає у внукові основи естетичного, а також — екологічного виховання.

Саме дідусь ненав'язливо й мудро вказує хлопчикові шлях у життя: «Сто друзів — це мало, один ворог — це багато» [5, с.26], «Ось воно й вийшло так: і ноги в нас не взуті, і голови босі» [5, с.137], «...будеш іти межі люди і вибивати іскри» [5, с.138].

Навіть своєю смертю (під вікном, де спала бабуня, яку не схотів будити, прибувши серед ночі) Дем'ян показав онукові яскравий приклад благородства, любові, уміння не завдавати зайвого клопоту, життя заради ближнього.

Що ж стосується бабуні — голови роду, так би мовити, по жіночій лінії, то і її скромна особа відіграла значну роль у вихованні онука. Втілення працьовитості, набожності, любові й усіх можливих народних уявлень про ідеал бабусі, вона не так словом, як всім своїм тихим лагідним клопотанням про інших впливала швидше, на підсвідомість, ніж на свідомість Михайлика.

«Дід говорить, що з мене щось буде, бабуся охоче з ним погоджується, а мати — коли як...» [5, с.138], — ці слова хлопчика засвідчують віру в нього старшого покоління, хвилювання за його майбутнє, витримане в кращих традиціях народного виховання.

Звернімо увагу й на таку цікаву й зовсім не випадкову особливість: якщо тато й мама «сумніваються» в синові, тобто ставляться до нього критично, з відтінком здорової іронії, то бабуся й дідусь — беззастережно вірять в свого онука. Вбачаємо тут одвічну народну мудрість, висловлену в «неофіційному» кредо: мама й тато дані людині, щоб навчати й виховувати, а бабуся й дідусь — щоб беззастережно любити. Саме завдяки такій-от беззастережній любові дитина отримує впевненість у собі, відчуття, що вона потрібна й люблена в цьому світі, незалежно від того, «хороша» чи «погана» вона є.

Зі святістю, властивою в таких випадках українській ментальності, змальовує автор образ матері.

«Ох, Михайле, Михайле, і що з тебе тільки буде?» [5, с.61], — ці материні зітхання, що раз по раз повторюються протягом твору, виказують, передусім, її глибоке вболівання за долю хлопчика.

Доброта, жалісливість — головні риси, якими наділено матір у народній педагогіці. «Без матері і сонце не гріє», «У кого є ненька, у того й голівка гладенька», «Тільки в світі й правди, що рідная мати», «Нема цвіту кращого

від маківочки, нема роду кращого від матіночки» [3, с.74] тощо, — ось як оспівує народ цей образ.

Ці ж риси в повній мірі присутні в характері матері Михайлика. Таких самих рис навчає вона й сина: допомагаючи біднішим за себе (ось хоча б наймищці Мар'яні), або виголошуючи такі зворушливі слова: «Бо хто ж і пособить у світі бідному чоловіку, хто дасть йому скибку хліба чи ложку борщу? Ніхто, тільки такий самий злидар» [5, с.61].

Сама неписьменна, часом наївна (в своєму страхові перед книжкою), мати з невичерпним духовним аристократизмом прищеплює хлопчику любов до всього живого, до роботи на землі, уміння спостерігати за природою («Не чуєш, як літо пішло нашим городом?» [5, с.62]), переливає йому глибоку поетичність своєї душі.

Материні ж нарікання, а то й різкіші «засоби народної педагогіки» («І що це за мода пішла: не встигнеш босоніж вискочити з хати, як одразу сварять, а то й духопелять тебе і називають махометом, вариводою, лоботрясом» [5, с.21]; «З цієї теплої веселої копиці раптом хтось почав мене за ковнір витягати на світ Божий. Він одразу потемнів у моїх очах, коли я опинився перед поблідлою од страху і гніву матір'ю. [...] Ну, а яке потім було сум'яття, ви, напевне, догадуєтесь: спершу вибивали дурування і примовляли, який я бузувір, опришок, урвиголова, харциз, каламут і навіть химород. На таке противне слово я ніяк у душі не міг погодитись. Але й перечити не став, знаючи, що за це можна відхопити зайвого духопелика» [5, с.74]) можна пояснити, знову ж таки, не чим іншим, як безмежним хвилюванням за здоров'я і життя сина.

І це підтверджує наступний абзац: «Далі мені маминою хусткою на два гудзи перев'язали шию, запакували на піч, де парилось просо, і почали обпоювати малиновим чаєм...» [3, с.74]

До того ж, як бачимо, подібні прізвиська й «духопелики» абсолютно не викликають у хлопця образи, ба, навіть служать приводом для жартів над власною особою, оскільки несуть в собі більше показного, ніж справжнього

гніву (недарма ж кажуть: «Материн гнів — як весняний сніг, рясно випаде, та скоро розтане», «Материні побої не болять» [3, с.74] та ін.).

Тут принагідно варто зазначити й про виховання почуття гумору, такої собі сміхової культури: як бачимо, і вроджені здібності хлопчика, і спадковість (родичі, судячи з усього, теж неабиякі гумористи), і не позбавлена жартів домашня атмосфера, й відчуття захищеності, любові рідних попри всі «духопелики», — все це тільки сприяє вмінню Михайлика покепкувати з самого себе, у кожній ситуації знайти щось дотепне.

Постать батька в повісті, який, на жаль, більше часу перебуває поза межами дому — на війні, є, по-перше, драматичним уособленням всієї української історії, коли, як правило, жінки несли на собі відповідальність за виховання дітей і ведення господарства (син не відразу впізнає тата, а той, у свою чергу, лише констатує факт, що його син, виявляється, уже вміє читати: цього він навчився без участі й допомоги батька).

По-друге, згідно з уявленнями народної педагогіки, батько все одно є великим авторитетом в родині, він — опора, захист сім'ї, упевненість її в завтрашньому дні.

До того ж, фізична відсутність батька зовсім не заперечує його присутності на духовному рівні. Його приклад, його постать — це все є взірцем для наслідування, і тут підтверджуються народні вислови: «У добрих батьків добрі й діти», «Яка вода, такий млин, який батько, такий син», «Яке дерево, такі і його квіти, які батьки, такі і їх діти», «Який татко, таке й дитятко»; «Своя хата — своя стріха, свій батько — своя втіха», «Як батька покинеш, той сам загинеш» [3, с.73].

В повісті, зокрема, саме батько наймужніше, найоптимістичніше сприймає переїзд родини з дідової хати в замшлу клуню («Таткова хата усім багата» [3, с.73]) тощо.

Неспроста ж у народі кажуть: «Без чоловіка — то так, як без голови», «Добрий чоловік жінці ліпший від рідної матері», «За ледачим чоловіком жінка марніє, за хорошим молодіє» [3, с.71-72].

Взагалі, повна сім'я, яку подибаємо в повісті «Гуси-лебеді летять...» — один з не багатьох, а тому — знаменних — прикладів ідеальної родини в українській літературі. У якій, на жаль, частіше то відсутня мати, а батько слабкий («Новина» Василя Стефаника), то відсутній батько («Лісова пісня» Лесі Українки, «Три зозулі з поклоном» Григора Тютюнника), то про батька взагалі нічого не знаємо («Я (Романтика)» Миколи Хвильового, то — старше покоління є обтяжливим і зайвим (як-от бабуся, чи точніше, «баба» в оповіданні «Що записано в книгу життя» Михайла Коцюбинського) і таке інше.

Життєрадісність, уміння сміятись, бити лихом об землю, радіти життю попри всі негаразди — також належить до прикметних рис традиційної української родини, описаних у повісті.

«Птиця також боса ходить, і не журиться» [5, с.27], — цей вислів, мовлений весело Михайликом, є підтвердженням думки, що життя є щасливим настільки, наскільки ми його таким бачимо.

Надзвичайно великої ваги в повісті надається розумовому вихованню, яке споконвіку належало до пріоритетів народної педагогіки.

Насамперед це — переймання досвіду у старших, тренування здібностей, активне й осмислене сприйняття навколишнього світу: «Голова без розуму. Що млин без води», «Добрий розум не дасть плакати», «З умом жити — тішитися, без розуму — вішатися», «Нема ума — вважай каліка», «К розумної голови сто рук», «Розумний розсудить, а дурень осудить», «Розумний учить, а дурень повчає», «Чоловік без розуму, що сніп без перевесла», «Луччий пияк, ніж дурак», «П'яний проспиться, а дурк ніколи», «У дурного пастуха вся череда поздиха» і так далі [3, с.111-113].

А також це — освіта: «Вчися аз та буки — прийде хліб у руки», «Грамоті вчиться — завжди пригодиться», «Де розумом не дійду, то в книжці знайду», «Книга учить, як на світі жить», «Книжка — маленьке віконце, а через нього весь світ видно», «Людина без книги — як риба без води», «Хто більше читає, той більше знає», «Вчення і труд поруч ідуть», «Коріть навчання

гіркий, а плід його смачний», «Хто без науки, той як безрукий», «Здобудеш освіту — побачиш більше світу», «Письменного голова годує» та багато інших [3, с.108-109].

З самого тексту твору «Гуси-лебеді летять» можна зібрати чималенький список приказок, прислів'їв та фразеологізмів про мізки, «клепку», «олію» в «макітерці». Мати, говорячи про те, чи буде з хлопця «толк», неодмінно показувала на голову малого, з якої, за її висновками, мусила б спочатку вийти «безтоloch», яка там «крепко хазяйнує» [5, с.38].

Повага до освіти, якою пройняті всі герої повісті (навіть мати, яка з осторогою ставиться до книжки, впрошує батька за останні гроші віддати хлопця в науку) тільки підтверджує неабияку роль розумового виховання в народній педагогіці і в творі.

Почуття власної гідності (як-от у випадку з попівською книжкою), уміння мирно спілкуватись, дружити з ровесниками (Михайлик і Люба несуть в собі потенціал майбутньої зразкової сім'ї, яка немовби перейме естафету добра і любові у старшого покоління), прагнення до правди і справедливості, кордоцентризм, патріотизм — ці та інші фактори, які знайшли своє пошанування в народній педагогіці, яскраво і всіма барвами рідного слова висвітлюються в повісті «Гуси-лебеді...». Вважаємо, що саме вони, всупереч деяким вимушеним ідеологічним колізіям (так, наприклад, характери негативних персонажів у повісті подано однобоко, з чисто «класової» позиції «свій» — «ворог» тощо) забезпечать довге й повнокровне життя повісті в майбутньому, її значення у вихованні прийдешніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравченко Ігор. На лебединих крилах: Передмова // Стельмах Михайло. Гуси-лебеді летять: Повість. — К.: Веселка, 1966. — С.3-16.
2. Літерат Максим. У Літках над Десною // Літературна Україна. 2012. — 31 травня.

3. Народні прислів'я та приказки / Упорядкування та передмова Миколи Дмитренка. — К.: Редакція часопису «Народознавство», 1999. — 180с.

4. Сом Микола. «Вмирати вмирай, а жито сій» // Літературна Україна. — 2012. — 24 травня.

5. Стельмах Михайло. Гуси-лебеді летять: Півість. — К.: Веселка, 1966. — 158с.

Аннотація

В статтє Марини Павленко «Повість Михайла Стельмаха «Гуси-лебеди летят» в контексте народної педагогики» обосновується утверждение о том, что Михаил Стельмах — прежде всего глубоко народный, а не советский писатель. Также рассмотрена его повесть «Гуси-лебеди летят» с точки зрения народного творчества и педагогики, в частности — значения семейных ценностей, связи поколений, философского отношения к жизни, духовного развития, трудового и физического воспитания и т.д..

Ключевые слова: Михаил Стельмах, повесть «Гуси-лебеди летят», народная педагогика.

Annotation

It is proved in the article by Maryna Pavlenko «The story by Michael Stelmach "Goose swans fly" in context of folk pedagogy» that Michael Stelmach is not the Soviet writer, but a deeply national person. His story "Goose swans fly" is also discussed from the folk art and pedagogy viewpoint, including the significance of family values, relations between generations, philosophical attitude to life, spiritual development, work and physical education etc.

Key words: Michael Stelmach, the tale story "Goose swans fly", folk pedagogy.